folk/ed. 2021; 27(2): 561-580
DOI: 10.22559/folklor.1409

Araştırma makalesi/Research article

Dîvân-ı Hikmet'in Bilinmeyen Bir Yazmasında Bulunan Yeni Hikmetler

An Unknown Copy of Dîvân-ı Hikmet and New Wisdoms in it

Mehdi Rezaei *

Öz

Ahmet Yesevî, Türk kültürü ve edebiyatı üzerinde yoğun etkisi olan şairlerden biridir. Yesevî, yüzyıllar boyunca Türk dünyasında birçok şaire ilham kaynağı olmuş, sufiyane şiirde yol gösterici şair olarak rol oynamıştır. Günümüze kadar *Dîvân-ı Hikmet*'in değişik nüshaları bulunmuş ve bu nüshalara dayanarak eserin farklı baskıları yayımlanmıştır. *Mihmannâme-yi Buhara* gibi tarihî kaynaklarda *Dîvân-ı Hikmet*'in eski yazmalarından söz edilmişse de elimizdeki yazmalar çoğunlukla on dokuzuncu yüzyılda istinsah edilmiştir. Birbirinden farklılıklar gösteren bu yazmalarda genellikle diğer şairlerden de hikmetler bulunmaktadır. Bu çalışmada *Dîvân-ı Hikmet*'in İran Millî Kütüphanesi›nde bulunan yeni bir yazması üzerinde durulmuş; yazmanın özelliklerinden bahsedilmiş, gereken durumlarda yayımlanmış diğer yazmalarla karşılaştırılmıştır. 190 sayfadan oluşan bu yazma, günümüze kadar neşredilmiş yazmalardan bazı farklılıklar göstermekte, diğer

Geliş tarihi (Received): 22.09.2020– Kabul tarihi (Accepted): 23.03.2021

* Yrd.Doç.Dr., Iran: Allameh Tabataba'i Üniversitesi Fars Edebiyatı ve Yabancı Diller Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. rizai_m613@yahoo.com. ORCID 0000-0001-8917-1559

yazmalarda görülmeyen kimi hikmetleri içermektedir. Mahlaslarından dolayı Yesevî'ye ait olmadığı anlaşılan 10 hikmet dışında elimizdeki yazmada 60 hikmet ve bir münacat bulunmaktadır. Bu hikmetlerin 16'sı diğer nüshalarda bulunmayan hikmetlerdir. Yaklaşık 370 beyitten oluşan söz konusu yeni hikmetler, hiç kuşkusuz *Dîvân-ı Hikmet*'e yeni bir boyut kazandıracaktır.
Anahtar sözcükler: *dîvân-ı hikmet, yeni yazma, İran millî kütüphanesi*

Abstract

Ahmad Yasawi is one of the poets who had a powerful influence on Turkic culture and literature. Yasawi, for centuries, has been a source of inspiration for many poets in Turkic lands and has played a pioneering role in Sufi poetry. Until today, different copies of *Dīvān-i Ḥikmet* have been found, based on which different editions of the work have been published. Although in historical sources such as Mihmannâme-yi Buhara it has been mentioned as the old copies of *Dīvān-i Ḥikmet*, the copies we have are mostly copied in the nineteenth century. These copies which differ from each other, generally contain wisdoms from other poets. This paper has dealt with a new copy of *Dīvān-i Ḥikmet* in The National Library of Iran. Moreover, descriptions are provided on the features of this copy and compared with published copies, where is necessary. There are differences between this 190-page copy and the copies that have been published so far. It contains new wisdoms that does not exist in other copies. There are, in this copy, in addition to ten wisdoms in which the pen name of other poets are seen, 60 other wisdom and one litany. Sixteen of the 60 wisdoms are new. This new wisdom, which includes nearly 370 verses, will undoubtedly give a new identity to *Dīvān-i Ḥikmet*.
Keywords: *dīvān-i hikmet, new copy, national library of Iran*

Extended summary

Ahmad Yasawi is one of the poets with a special role in the Turkic culture and literature. His doctrines have been widely and universally welcomed for centuries in a wide range of Turkic lands. His doctrines are based on two pathways: Shari'a and Tariqa (literal religion and Sufi orders). Throughout centuries, Yasawi's instructive and Sufis poems have guided many of his followers in different regions. Hence, his thoughts played a crucial role in spreading Sufism among the Turks. The existence of numerous manuscripts of Yasawi's Divan in the libraries of various countries, including Egypt, Iran, Turkey, Uzbekistan, Russia, and the United Kingdom, shows the influence of his thoughts ongoing for centuries. Yasawi's fame and popularity were so great that some of his followers and supporters attributed the poems of other poets to him and included them in various manuscripts of his book, *Dīvān-i Ḥikmet* (the Book of Wisdom). Although little is known about Yasawi's private life, some history books have provided us valuable information about this influential figure. One of these works is the Mihman-Nama-i Bukhara, by Fazl Allah Ibn. Is Ruzbihan, in which he has admired Ahmad Yasawi and praised one of his works, *Dīvān-i Ḥikmet*.

He considers *Dīvān-i Ḥikmet* a unique work in the field of Mysticism and Sufism. According to the writing date of Mihman-Nama-i Bukhara (1509), the manuscript of *Dīvān-i Ḥikmet* in question by Fazl Allah Ibn has been composed before the year 1509. Yet, the oldest manuscript available is written in the year 1650.

Most manuscripts of *Dīvān-i Ḥikmet*, in the nineteenth century are written in the Chagatai language. To date, many of these manuscripts have been published in various countries, but there are also manuscripts that have been unseen by researchers. One of them is the manuscript available in the National Library of Iran. This manuscript, which is also the subject of the current study, comprised of 190 pages written in Chagatai language, similar to all other manuscripts. Yet, it is different from those published to date. The most important feature of this manuscript is the inclusion of new wisdoms that is not found in other manuscripts. Most of the new wisdoms in this manuscript are not very different in form and content from other wisdoms, however, some of these wisdoms is interesting in terms of its content. For instance, Wisdom No. 68 is about Ahmad Yasawi himself. In this manuscript, in addition to the 10 wisdoms that includes the pen name of other poets, there are 60 wisdoms and a prayer. Sixteen of these sixty wisdoms are novel, consisting of approximately 370 verses. This manuscript was transcribed by Ismail Zahrasham. The last few pages are not legible due to the scattering of ink and the deletion of some words. In the last pages, the name of the transcriber and the date of transcription is written, but the date of transcription is not legible due to deletion. The verses in this manuscript are written in two ways. There are, in some pages, 13 hemistiches, and in others 13 verses. At the beginning of most of the wisdoms, the word "wisdom" or "Hikmet-i Hazret-i Sultan" is written in red ink. In his 107-verses prayer, Ahmad Yasawi noted a book attributed to him, containing one hundred thousand wisdoms (*meniŋ bir defterimdür yüz miŋ ḥikmet*). He also claims to have four books: "Sharia, Tariqa, Truth and Mercy".

This paper provides a comprehensive description of the manuscript features available in the National Library of Iran. For better understanding, the mentioned manuscript has been compared with the other published works titled *Dīvān-i Ḥikmet*. Selected works for comparison include *Dīvān-i Ḥikmet* by Hayatî Bice, *Dīvān-i Ḥikmet* published by Ahmad Yasawi University, and *Dīvān-i Ḥikmet* by Mehmet Mahur Tulum. The comparison revealed some differences between the manuscript available in the National Library of Iran and other manuscripts. Since the *Dīvān-i Ḥikmet* manuscripts have been written in different regions, and by different transcribers, determining which of these manuscripts is more similar to the original one is difficult; however, analysis of the content, language, meters of the poems, and other features can provide more accurate results. As a result of examining the manuscript available in the National Library of Iran, it was found that the manuscript in question was written by taking two or more different manuscripts into consideration as noted due to the repeated paragraphs in different ways. Undoubtedly, the manuscript available in the National Library of Iran, with its new wisdoms, can be used in future editions of *Dīvān-i Ḥikmet*.

Giriş

Türk edebiyatında Ahmet Yesevî kadar, büyük kitleleri etkileyen pek az şaire rastlanır. Tarikat ve şeriat kaynaklarından beslenen Yesevî hem sıradan halk arasında hem de eğitimli kesimler üzerinde oldukça etkili olmuştur. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi'nin dahi soyunu Yesevî'ye bağlaması onun tesirinin sürekliliğini gösterir (Ercilasun, 2008: 333). Aynı durum Semerkantlı Şeyh Zekeriyya ve Üsküplü Şair Atâ (Eraslan, 1989: 160) için de geçerlidir. Mısır'dan Taşkent'e, Tahran'dan İstanbul'a, Kazan'dan Manchester'a, geniş bir coğrafyada *Dîvân-ı Hikmet*'in çeşitli yazma ve basmalarının bulunması Yesevî'nin İslâm coğrafyasında önemli bir şahsiyet olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. İslâmî Türk kültürü üzerinde büyük etkisi olan Ahmet Yesevî, öğretici hikmetleriyle gönülleri fethetmiş; basit bir şiir diliyle tasavvufu Müslüman Türkler arasında yaymaya çalışmıştır. Yesevî, Türk kültürü ve edebiyatında önemli bir mevkide bulunmasına rağmen onun hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak Yesevî'nin hayatıyla ilgili bilgi eksikliği olsa da onun XII. yüzyılda Batı Türkistan'da yaşadığı bilimsel çevrelerde kesinlik kazanmış bir kanıdır. Ahmet Yesevî›nin hayatını tarihî ve menkıbevi olmak üzere ikiye ayıran Fuat Köprülü (1976: 27/61) halkın üzerinde derin etkiler bırakan her şahsiyetin menkıbevi hayatının zamanla değiştiğini ve nihayet o şahsiyetin gerçek simasının tanınmasının zor olabileceğini düşünmektedir. Konuyla ilgili Kemal Eraslan (1989: 159) da benzer görüşleri paylaşmaktadır: "Ahmet Yesevî'nin tarihî şahsiyetine dair vesikalar azdır, mevcut olanlar da menkıbelerle karışmış hâldedir. Bunlardan sağlam bir neticeye varmak oldukça güç, hatta bazı hususlarda imkânsızdır". Öcal Oğuz da Ahmet Yesevî'yi Nasreddin Hoca ve Yunus Emre gibi şahsiyetlere benzeterek onu bir anlatı kahramanı olarak değerlendirmektedir (2016: 6). Görüldüğü gibi Türk edebiyatı ve Türk kültürü üzerinde önemli çalışmaları bulunan araştırmacılar Yesevî'nin gerçek kimliğiyle menkıbevi kimliğinin birbirine karışması konusunda hemfikirdirler.

Ahmet Yesevî'nin kimliğiyle ilgili görülen bazı belirsizlikler, onun şiirlerinde de görülmektedir. Çeşitli yazmalarda bulunan hikmetlerin Yesevî'nin kendisine ait olup olmadığı araştırmacılar arasında hep tartışılmış, birçok araştırmacı *Dîvân-ı Hikmet*'te bulunan bazı hikmetlerin başkaları tarafından ilave edildiğini savunmuştur. Yesevî hakkında kapsamlı bilgileri ilk kez *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli eserinde paylaşan Fuat Köprülü (1976: 123) Yesevî'nin hikmetleri hususunda şu açıklamalarda bulunmuştur: "Kul Hoca Ahmet, Ahmet Miskin, vb. mahlaslarla yazılan eserlerin hepsini Ahmet Yesevî'ye isnâd etmemek için yeter derecede kuvvetli tarihî ve edebî delillere mâlikiz". Kemal Eraslan (1989: 161) da konuyla ilgili şöyle bir ifadede bulunmuştur: "*Dîvân-ı Hikmet* nüshalarının muhteva bakımından olduğu kadar dil bakımından da önemli farklılıklar arz etmesi, bunların farklı şahıslar tarafından değişik yerlerde meydana getirildiğini açıkça göstermektedir". Aşağıda göstereceğimiz gibi bizim elimizdeki nüshada da söz konusu durum net bir şekilde görülmektedir.

Fuat Köprülü (1976: 145) *Dîvân-ı Hikmet*'teki parçaları mevzu itibariyle basit ve iptidai olarak değerlendirse de Fazlu'llah b. Ruzbihan 915 Hicrî (1509) yılında Farsça olarak kaleme aldığı ünlü eseri *Mihmannâme-yi Buhara*'da Ahmet Yesevî hakkında şunları kaydetmektedir:

"Hazret-i Hâce Yesevî'nin yazdığı kitabı okumak bu fakire bahşedilmiş

> İlahî feyzin bereketlerindendir. Bu kitap Türkçe yazılmıştır. Çeşitli ilimlerin inceliklerini ve tasavvuf biliminin gerçekliklerini bu kitapta buldum. Öyle ki sülûk maksatları, vusul mertebelerinin beyanı, vecde gelmenin gerçeklikleri, arifler menzilinin tertibi ve zikri, erenlerin makamı gibi konularda bu kitap gibi bir kitabın yazıldığını sanmam" (Sotoudeh, 1355/1974: 255).

Fazlu'llah b. Ruzbihan'ın bu şekilde övdüğü ve bizzat Yesevî'nin yazdığını vurguladığı *Dîvân-ı Hikmet* en geç XVI. yüzyılın ilk yıllarında istinsah edilmiştir. Hâlbuki *Dîvân-ı Hikmet*'in günümüze kadar bulunmuş en eski nüshası Mehmet Mahur Tulum'un neşrettiği Mısır nüshasıdır (Tulum, 2019: 13). Söz konusu nüsha 1650 yılında istinsah edilmiştir. Hiç kuşkusuz, Ruzbihan'ın bahsettiği nüsha dil ve içerik bakımından günümüze ulaşan nüshalardan oldukça farklıdır.

Mihmannâme-yi Buhara'da yer alan bir şiir parçasında Yesevî, Hâce Atay Ahmet olarak tanıtılmış, söz konusu şiirde ondan övgüyle bahsedilmiştir. Örneğin aşağıdaki üç beyit Yesevî'nin o devirlerde insanlar arasında nasıl bir mevkide olduğunu göstermektedir:

تس‌دمرس مر راد مپس مکـنآ تس‌دم‌ا ی‌ات‌ا ه‌ج‌اوخ ی‌س‌ی ه‌اش

دش تـاجـاح مـبـعـک وا مگـرد دش تـاجـانـم یـاج وا تـولـخ

قح ز ه‌دی‌ر‌س‌ر راونا ش‌لد رب قح ز ه‌دی‌ش "ه‌لل ان‌ا ی‌ن‌ا"

> "Ebedî yolun kılavuzu, Yesi padişahı Hoca Atay Ahmet'tir. Onun katı, hacetlerin Kâbe'si oldu. Onun halveti ibadet mekânı oldu. Kalbine Hak'tan ışık inmiştir. Allah'tan 'şüphesiz ben Allah'ım'[1] diye duymuştur" (Sotoudeh, 1355/1974: 255).

Aynı kaynakta Yesevî'nin kendi dilinden türbesini ziyaret edenlere hitaben şu cümleler nakledilmiştir:

> "Bizi ziyaret eden biri eğer aslan ise tilkiye, tilki ise aslana dönüşür. Bu cümleden şu kastedilmektedir: Eğer biri, bizi tekebbür ve bencillik içinde ziyaret ederse, bizim türbenin feyzine kendini muhtaç görmezse, küstahlık ve tekebbürden dolayı kendisini aslan gibi sanırsa bizim himmetimizin gücü onu mağlup edip tilki gibi çaresizlik deliğinde mahveder; ancak alçak gönüllülük ve tevazu göstererek kendisini tilki gibi çaresiz gösterse biz onu kendi feyzimizle aslana dönüştürüp ihsan soframızın bahşişleriyle doyururuz" (Sotoudeh, 1355/1974: 260).

Görüldüğü gibi *Mihmannâme-yi Buhara* gibi bir kaynakta Ahmet Yesevî'den övgüyle bahsedilmiş, onun ne denli saygın bir şahsiyet olduğu farklı boyutlardan incelenmiştir.

***Dîvân-ı Hikmet*'in İran millî kütüphanesi yazması**

Yesevî, Karahanlılar döneminde yaşamış olsa da günümüze kadar ulaşmış *Dîvân-ı Hikmet* yazmaları, Çağatay Türkçesiyle yazılmış nüshalardır. Mısır, Taşkent[2] ve Fuat

Köprülü'nün bahsettiği Vefik Paşa Kütüphanesi nüshası[3] gibi nüshalar istisna tutulursa yazmalar XIX. yüzyıla aittir. Nitekim Kemal Eraslan (1993: 40-41) *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler* eserini 1800'den sonraki yıllarda istinsah edilmiş yazmalardan yararlanarak hazırladığını kaydetmektedir. Mehmet Mahur Tulum (2019: 12) da konuyla ilgili şu ifadelerde bulunmuştur: "İstinsah tarihi itibariyle eldeki hikmet mecmuaları nüshalarının en eskisi XIX. yüzyılın ortalarına denk düştüğü gibi, bunların birçoğu ihtiva ettiği yanlışlar ve gösterdiği tutarsızlıklardan dolayı da güvenilir olmaktan uzaktır."

İran Millî Kütüphanesi (İMK) nüshası da Çağatay Türkçesiyle yazılmıştır. 190 sayfadan oluşan bu nüsha İsmail Zehrâşâm adında bir müstensih tarafından kaleme alınmıştır[4]. Sondan birkaç sayfa, mürekkep dağılması ve bazı sözcüklerin silinmesi nedeniyle pek okunaklı değildir. Aynı sayfalarda müstensihin adı ve istinsah tarihi geçmiş; ancak tahripten dolayı nüshanın yazılış tarihi okunaksız duruma gelmiştir. Nüshanın ilk sayfasında rakamla 1297 (1880) son sayfaların birinde ise 1301 (1884) tarihleri görülmektedir; ancak bu tarihlerin müstensihin adı olmayan sayfalarda geçtiği için istinsah tarihleri olmamaları pek mümkündür. Nüshada tek bir sayfalık hikmetin yer aldığı gibi 17 sayfayı bulan hikmet de mevcuttur. 71 Hikmetten oluşan yazmada 7 şiir Şems-i Asî›ye[5], bir şiir ise Kul Şerîf'e[6] aittir. Şems-i Asî'ye ait olan 3 şiir tek bir hikmetin altında birleştirilse de 3 farklı şiir parçasından ibarettir. Ayrıca bu yazmada Râcî[7] mahlaslı bir şairden de Farsça bir şiir kaydedilmiştir. Bu şiir parçasının hikmet başlığı altında görülmesi dikkat çekicidir. Tebrizli Râcî'nin XIX. yüzyılda yaşadığı dikkate alındığında yazmanın da XIX yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır. İMK nüshasının 63. hikmetinde diğer hikmetlerde gördüğümüz Kul Hoca Ahmet mahlası yerine Kul Temürî mahlası kullanılmıştır; ancak *Dîvân-ı Hikmet*'in yayımlanan diğer nüshalarında söz konusu hikmette Kul Hoca Ahmet mahlası bulunmaktadır. Bu da hikmetlerdeki mahlasların zamanla değiştiğini net olarak göstermektedir. 67. hikmetten sonra (یزاس وت لوبق نابیرغ یاعد) "Sen gariplerin duasını kabul edesin" başlığı altında Türkçe ve Farsça 9 dörtlük bulunmaktadır. Bu dörtlüklerin beşi Farsça, dördü ise Türkçedir. Yazmanın sonunda ise Dîvâne Meşreb'in[8] naatına yer verilmiştir. Yesevi'ye ait olmayan yukarıdaki hikmetler göz ardı edilirse İMK nüshasında münacat ile birlikte 61 hikmet bulunmaktadır.

Yazmadaki sayfaların satır sayısı aynı değildir. Genel olarak, her satırında tek bir dize bulunan sayfalarda 13 dize, her satırında iki dize bulunan sayfalarda ise 13 beyit bulunmaktadır. Birçok hikmetin başında kırmızı kalemle *Hikmet* (تمکح) veya *Hikmet-i Hazret-i Sultan* (ناطلس ترضح تمکح) yazılmış; ancak bazılarına başlık verilmemiştir. Nadir durumlarda iki hikmet tek bir başlığın altında yazılmıştır. Örneğin 41. hikmet ile 42. hikmet ve 55. hikmet ile 56. hikmet art arda yazılarak tek bir hikmet gibi gösterilmiştir; fakat bu hikmetlerin kalıbı ve kafiye şeması dikkate alındığında onların farklı hikmetler olduğu kolayca anlaşılabilir. Talik hattıyla yazılan yazmada sayfa karışıklığını önlemek için reddâde sistemi kullanılmıştır. Yazmanın ilk ve son sayfasında iki beyitten oluşan aynı şiir parçası iki farklı mahlasla (Ḳul Temürî ve Ḳul Umurî) yazılmıştır:

İlk sayfa

Ḳul Temürį şeb-i mestį aydı munı
Defder ḳılıp ḫalāyıḳḳa yaydı munı

Şefa'atdın ümįd tutup aydı munı
Éşitkendin du'ā ṭaleb ḳıldı érmiş
Son sayfa
Ḳul Umurį şeb-i mestį ayd(ı) munı
Defder ḳılıp ḥalāyıḳḳa yaydı (munı)
Şefa'atdın ümįd tutup ayd(ı) munı
Éşitkendin du'ā ṭaleb ḳıldı (érmiş)

Yesevî 107 beyitlik münacatında yüz bin hikmetten oluşan defterinden söz etmekte, bu defteri okuyanların huzura ereceklerini vurgulamaktadır. O, ayrıca *şeriat*, *tarikat*, *hakikat* ve *rahmet* olmak üzere dört deftere sahip olduğunu anlatmaktadır:

Menin̨ bir defterimdür yüz min̨ ḥikmet	"Benim yüz bin hikmetten oluşan bir defterim var"
Oḳuġan bendeler tapḳay ferāġat	"Bunu okuyan kullar huzur bulacaklar"
Bu'ālemde menin̨ tört defterim bar	"Bu alemde benim dört defterim var"
kişi ḫor éylese bolġay özi ḫor	"Herkes (onu) aşağılarsa kendisi aşağılanır"
Érür avvalḳı defterim şerį'at	"Birinci defterim şeriattır"
Yana ikinçisi rāh-ı ṭarįḳat	"İkincisi ise tarikat yoludur"
Oḳup Ḳur'ān oḳup étse s̱enāy	"Kur'an okuyup överse"
Ve yā élgin açıp étse duāy	"Ya da elin açıp dua ederse"
Érür üçünçisi ḳulzüm-i ḥaḳįḳat	"Üçüncüsü hakikat denizidir"
Érür törtünçisi deryā-yı raḥmet	"Dördüncüsü rahmet denizidir"

Eldeki yazma son zamanlarda *Dîvân-ı Hikmet* adı altında yayımlanan çalışmalarla karşılaştırıldığında birtakım farklılıkların bulunduğu görülür. Bu farklılıkların hepsini bu makalede göstermek mümkün olmadığı için bazı farklılıkların incelenmesiyle yetinilecektir. Böylece İMK nüshası daha ayrıntılı olarak tanıtılacaktır. Bu makalede İMK›da bulunan bazı hikmetler, bugüne kadar yayımlanmış ve hikmet sayısı bakımından en kapsamlı iki çalışmayla karşılaştırıldı. Bunlardan biri Hayatî Bice'nin hazırladığı *Dîvân-ı Hikmet*'tir (HB), diğeri ise Zülfikar Güngör editörlüğünde Ahmet Yesevi Üniversitesi tarafından yayımlanan çalışmadır (ZG). Kimi durumlarda Mehmet Mahur Tulum tarafından yapılan çalışmaya da başvurulmuştur (MT). Söz konusu çalışma *Dîvân-ı Hikmet*'in 1650 yılında (H. 1061) istinsah edilmiş eski bir nüshasına dayanarak hazırlanmıştır.

Dîvân-ı Hikmet yazmaları farklı mekân ve zamanlarda değişik müstensihler tarafından istinsah edildiği için birbirinden farklılıklar göstermektedirler. Söz konusu farklı biçimlerin hangilerinin asıl biçime yakın olduğunu tespit etmek zor görülse de hikmetlerin içeriği, dili, vezni vb. özellikler dikkate alındığında daha sağlam sonuçlara varabilmek mümkün olacaktır.

İMK nüshasının ilk sayfasından itibaren birtakım farklılıkların ortada olduğu anlaşılmaktadır. Kimi yerlerde şiirin içerik ve veznine göre İMK nüshasındaki dizeler daha uygun görülmektedir. Örneğin ilk hikmette şu dizeler gösterilebilir:

Köŋli ḳatıġ ḫalāyıḳdın ḳaçtım menna[9] "kalbi katı olan insanlardan kaçtım ben işte" (İMK)

Köngli bütün ḫalāyıḳdın ḳaçtım mena "Gönlü kırık olmayan kişilerden kaçtım ben işte" (HB)

Rezzāḳ özi her ne bérse ḳāni' bolġıl "Rezzâk (kesintisiz biçimde çokça rızık veren) kendisi her ne verirse razı ol" (İMK)

Rızḳ u rūzį her ne bérse ḳāni' bolġıl "Rızık, nasip her ne verse, tok gözlü ol" (HB/ZG)

HB'nin neşrinde birinci hikmetin dördüncü bendinin üçüncü dizesinde vezin sorunu görülmektedir; ancak İMK nüshasında söz konusu dize diğer dizeler gibi 12 hecelidir:

Andın soŋra ġarįb faḳįr ḥālin sordı "Ondan sonra garip, fakir hâlini sordu" (İMK)

Kaytıp tüşüp faḳįr hâlin sordı "Geri gelip indiğinde fakirlerin hâlini sordu" (HB)

Birinci hikmetin on altıncı bendinde İMK nüshasında kullanılan fiillerin şahıs ve zamanı bir sonraki bent ile uyum içindeyken HB ve ZG'de bu husus görülmemektedir:

İMK	**HB/ ZG**
Yétti yaşda Arslan Babam ḳıldı selām	*Yétti yaşda Arslan Bābġa ḳıldım selâm*
Ḥaḳ Muṣtafā emānetin ḳıldı en'am	*Ḥaḳ Muṣtafā emānetin ḳılıŋ en'am*
Uşal ḥālde miŋ bir ẕikrin ḳıldı tamām	*Uşal vaḳtda miŋ bir ẕikrin ḳıldım tamâm*
Nefsim ölüp lāmekānġa aştım menna	*Nefsim ölüp lā-mekānġa aştım mena*

Dîvân-ı Hikmet'in farklı nüshaları incelendiğinde hikmetlerin bent sayılarında farklılıklar görülebilir. Örneğin HB'nin ilk hikmetinde 21 bent bulunurken ZG'de 26, İMK ve MT nüshalarında ise 25 bent bulunmaktadır. Bazen bir nüshanın herhangi bir hikmetinde görülen dizeler başka bir nüshanın değişik bir hikmetinde bulunmaktadır. Kimi durumlarda bentlerin dize sayısı bile birbirinden farklıdır. Örnek olarak ikinci hikmetin bir bendinde söz konusu durumları görmek mümkündür. İMK nüshasının bu bendinde yer alan ikinci ve üçüncü dizeler HB ve ZG'nin esas aldıkları nüshanın başka bir bendinde yer almaktadır:

İMK	**HB/ ZG**
Toḳḳuz sā'at turalmadım kökke uçtum	*Toḳḳuz ay u tokkuz künde yerge tüştüm*
'Arş üstide namāz oḳup tizim büktüm	*Toḳḳuz sā'at turalmadım kökke uçtum*
Rāzım aytıp ḥaḳḳa baḳıp yaşım töktüm	*'Arş u kürsį pāyesini barıp ḳuçtum*
'Arş kürsį pāyesini barıp ḳuçtum	*Ol sebebdin altmış üçde kirdim yerge*
Ol sebebdin altmış üçde yerge kirdim	

HB ve ZG yayınlarında ikinci hikmetin bentlerinin sonunda tekrarlanan *ol sebebdin altmış üçde kirdim yerge* dizesi İMK nüshasında hep *ol sebebdin altmış üçde yerge kirdim* şeklindedir.

Nüshalar arasında bulunan farklılıkları göstermek açısından aşağıdaki bentler aydınlatıcı olacaktır. Daha ikinci hikmette söz konusu farklılıklar görülmektedir. Dizelerdeki anlamı, vezni, uyak ve redifleri dikkate aldığımızda sorunsal olanlar ortaya çıkacaktır.

İMK	
Béş yaşımda bélim baġlap ṭā'at ḳıldım	*Altı yaşda öz nefsimge żābıṭ boldum*
Ḥaḳ ẕikrini ayta ayta 'ādet ḳıldım	*Rūze tutup namaz oḳup 'ābid boldum*

Kéçe kündüz ẕikrin aytıp rāḥat ḳıldım *Kéçeleri ḳāyim bolup zāhid boldum*
Ol sebebdin altmış üçde yerge kirdim *Ol sebebdin altmış üçde yerge kirdim*

HB

Beş yaşımda bélim baġlap ṭā'at ḳıldım *Altı yaşda turmay ḳaçtım ḫalāyıḳdın*
Taṭavvu' rūze tutup 'ādet ḳıldım *Kökke çıḳıp ders örgendim melāyikdin*
Kéçe kündüz ẕikrin aytıp rāḥat ḳıldım *Dāmen kesip hemme ehl-i 'alāyıkdın*
Ol sebebdin altmış üçde kirdim yerge *Ol sebebdin altmış üçde kirdim yerge*

ZG

Beş yaşımda bélim baġlap ṭā'at ḳıldım *Altı yaşda turmay ḳaçtım ḫalāyıḳdın*
Nafl namāz rūze tutup 'ādet ḳıldım *Kökke çıḳıp ders örgendim melā'ikdin*
Kéçe kündüz ẕikrin aytıp rāḥat ḳıldım *Dāmen késip ehl-i 'ayāl 'alāyıkdın*
Ol sebebdin altmış üçde kirdim yerge *Ol sebebdin altmış üçde kirdim yerge*

MT

Béş yaşımda bélim baġlap tā́'át ḳıldım *Altı yaşta turmay ḳaçtım ḫalā́yıḳtın*
<Hám> «tā́ṭávvu' námazlar»nı ā́dát ḳıldım *Kökke çıḳıp dárs örgendim málā'iktin*
Kéçe kündüz zikrin aytıp rā́hát kördüm *Dāman késip kéçtim áhl ü 'álā́yıḳtın*
Ol sábáptin altmış üçte yérge kirdim *Ol sábáptin altmış üçte yérge kirdim*

Yukarıdaki bentler dikkate alındığında İMK nüshasının bu bentlerde diğer nüshalardan birtakım farklılıklar taşıdığı görülmektedir.

Mevcut nüshalar karşılaştırıldığında aynı dizelerde anlam bakımından birbirine karşıt sözcüklerin kullanıldığı görülür. Örneğin ikinci hikmetin iki dizesinde anlamları birbirine karşıt olan *lanet-hürmet* ve *eğri-doğru* sözcükleri bulunmaktadır. Bu gibi örneklerde İMK ve MT nüshaları birbirine benzerlik göstermektedir.

Nehy-i münker ḳılġanları la'net ḳılġıl "Kötülük yapanları lanetle" (İMK)
«*Náhy-i münkár» ḳılġanlarnı lá'nát ḳılġıl* "Kötü iş işleyenleri (ise) lanetle" (MT)
Nehy-i münker kılġanlarnı ḫürmet ḳılġıl "Nehy-i münker kılanları hürmetli eyle» (HB/ ZG)
Toḳḳuzumda tolġanmadım égri yolġa "Dokuz yaşımda eğri yola yönelmedim" (İMK)
Toḳḳuzumda tolġanmadım égri yolġa "Dokuz yaşımda eğri yolda dolanmadım" (MT)
Toḳḳuzumda tolġanmadım égri yolġa "Dokuzumda dolanmadım eğri yola" (ZG)
Toḳḳuzumda tolġanmadım toġrı yolġa "Dokuzumda dolanmadım doğru yola" (HB)

İMK nüshası birden fazla nüshayı dikkate alarak istinsah edilmiştir. Bunu bazı bentlerin farklı şekillerde tekrarlanmasından anlamak mümkündür. Örneğin ikinci ve üçüncü hikmetlerde Yesevî on bir yaşından söz ettiğinde üç farklı parça görülmektedir. Bu gibi bentler, bazı şiir parçalarının Yesevî'ye ait olmadığını açık bir şekilde göstermektedir.

(1)[10]

On bir yaşda oġlan bolduŋ Ḳul Ḫāc Aḥmed
Ḫācalıḳġa binā ḳoyup ḳılmay ṭā'at
Ḫācemen dép yolda ḳalsaŋ vā ne ḥasret
Ol sebebdin altmış üçde yerge kirdim

(2)[11]

On birimde öz nefsimge żābiṭ boldum
Ṣabr u rıżā maḳāmātın kéçtim dostlar
Yaşım yétti 'ömrüm ötti kökke uçtum
Baġrım taştı 'aḳlım şaştı yerge tüştüm

(3)[12]

On birimde raḥmet deryā tolup taştı
Allāh dédim şeyṭān la'ịn mendin ḳaçtı
Hāy u heves mā u menlik turmay köçti
On ikkimde bu sırlarnı kördüm menna

Dîvân-ı Hikmet'in nüshaları karşılaştırıldığında hikmet sayılarında ve hikmetlerin içeriğiyle ilgili bazı farklılıkların bulunduğu tespit edilebilir. Örneğin İMK nüshasının üçüncü hikmeti HB, ZG ve MT'de bulunmazken HB, ZG ve MT'de bulunan beşinci hikmet ise İMK nüshasında görülmemektedir. Buradan yola çıkarak İMK nüshasında 31-40 yaşlarına ait bentler yer almamaktadır. Buradaki bentlerin ve bazı hikmetlerin durumuna bakıldığında birkaç sayfanın eksik olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca diğer nüshalarda görüldüğü gibi İMK nüshasında da nadir durumlarda vezin sorunu görülmektedir. Örnek olarak üçüncü hikmetin ikinci dizesinde bu sorun gösterilebilir:

Ḳudret birlen ḥaḳdın bizge fermān boldı	"kudret ile Hak'tan bize ferman geldi"
Tövbesiz teŋiz içre yalġuz tüştüm dostlar	"Dostlar! tövbesiz deniz içine yalnız düştüm"
Ol teŋizge uġan iḍim fermān ḳıldı	"O denize muktedir efendim ferman verdi"
Biḥamdillāh ṣıḥḥat selām kéçtim dostlar	"Çok şükür ki sağ salim geçtim dostlar"

İMK nüshasının münacat bölümünde 107 beyit bulunmaktadır. Bu sayı HB'de ve ZG'de 68, MT'de ise 97'dir.

İran Millî Kütüphanesi nüshasında bulunan yeni hikmetler

Daha önce belirtildiği gibi yazmada 71 hikmet bulunmaktadır. Bunların yanı sıra karma biçimde görülen Türkçe ve Farsça 9 dörtlük de görülmektedir. 71 hikmetin 10'unda başka şairlerin mahlasları bulunduğu için 61 hikmetin doğrudan doğruya Ahmet Yesevî ile ilgili olabileceği düşünülebilir. İMK nüshasında bulunan 61 hikmetin 16'sı yeni hikmetlerdir. Bu hikmetler yazmada sırasıyla 3., 10., 11. 17., 25., 29., 30., 36., 40., 41., 46., 49., 54. 62., 63. ve 68. hikmetlerdir. Yeni hikmetlerin Yesevî'nin dervişlerine ait olabileceği göz ardı edilmemelidir. Söz konusu hikmetler genel olarak içerik bakımdan diğer hikmetlerden farksız görülürken 54. hikmetin Hz. Muhammed'in yakın sahabelerinden Sa'd b. Ebû Vakkas'a bir methiye biçiminde yazılması ve 68. hikmetin de Ahmet Yesevî'nin kendisi hakkında olması dikkat çekicidir. Bu yeni hikmetler arasında 63. hikmet 79 beyitle en uzun hikmettir. Yeni hikmetlerin toplam beyit sayısı ise 370 civarındadır. Aşağıda 3 yeni hikmet günümüz Türkçesine aktarılarak verilmektedir.

Örnek hikmetler

10. Hikmet (Ek 1-2)	**Günümüz Türkçesi**
Ayā ṭālib cefā çékip yolġa kirgil	Ey talip çile çekip yola koyul.
Cefā çékmey yolġa kirse vefā bolmas	Çile çekmeden yola koyulsa vefa olmaz.
Cefā çékmey āḫiretde yoḳtur rāhat	Çile çekmeden ahirette rahat yoktur.
Cefā çékmey közüŋ yaşı żiyā bolmas	Çile çekmeden gözünün yaşı ışığa dönüşmez
Ḳulnı körseŋ ḫiẕmet ḳılıp ḳulı bolġıl	Herhangi bir kul görsen hizmet et, onun kulu ol.
Raḥm éyleben ġarįblerge şefḳat ḳılġıl	Gariplere acıyarak onlara şefkat göster.
‘Ālimeler kélse, turup ‘izzet ḳılġıl	Alimler gelse kalkıp saygı göster.
Nācinslerde zerre hergiz vefā bolmas	Soysuzlarda zerre kadar asla vefa olmaz.
Ġarįblerge raḥm ḳılmaḳ Resūl işi	Gariplere acımak Resul’un işidir.
Ġarįbni [silik] yerde tökken yaşı	Garibi [silik] yerde döken göz yaşı.
Ġarįblerge köyer dāyim iç ü taşı	İçi ve dışı daima garipler için yanmakta.
Ġarįblerniŋ du‘āsı dek du‘ā bolmas	Garilerin duası gibi dua olmaz.
Merdįnege Resūl barıp boldı ġarįb	Resul, Medine’ye varıp gurbete düştü.
Ġarįb bolup Ḥaḳḳa āḫir boldı ḳarįb	Gurbete düştü; ancak Allah’a yakınlaştı.
Raḥmān igem dįdārını ḳıldı naṣįb	Merhamet eden Allah yüzünü nasip etti
Çın derdlikge ġarįbler dek devā bolmas	Garipler gibi gerçek dertliye çare olmaz.
Ümmet bolsaŋ Ḥaḳ Resūlġa tābi‘ bolġıl	Eğer ümmettensen Hak Resul’a tabi ol.
Atı çıḳsa durūd aytıp ta‘ẓįm ḳılġıl	Adı söylendiğinde selam söyle saygı göster.
Ġarįb bolup ġarįblerdin ma‘nį alġıl	Garip bir kul olup gariplerden mana öğren
Ġarįb bolup ġarįbler dek devā bolmas	Garipler gibi garip olup çare bulunmaz.
Ġarįbni körgen yerde aġrıtmagil	Garibi gördüğün yerde incitme.
Ġarįbge cehl birlen söz ḳaḳmagil	Garibe bilmeden bir söz kakma.
Ża‘įf körüp ġarįblerge taş atmaġıl	Zayıf görüp gariplere taş atma.
Bu dünyāda ġarįbelr dek gidā bolmas	Bu dünyada garipler gibi yoksul yoktur.
Şamġa tüşüp ġarįb boldı Ḥekįm Ata	Hekim Ata Şam'a gidip garip oldu.
Yıġlay yıġlay ḳaddı anıŋ boldı du tā	Ağlaya ağlaya boyu iki büklüm oldu.
İdim ḳılġay cümle ḳulġa įmān ‘aṭā	Allahım, bütün kullara iman bağışlayacak.
Çın ġarįbni ḳaddı hergiz dutā bolmas	Gerçek garibin asla boyu iki büklüm olmaz.
Türkistanda ġarįb boldı Miskįn Aḥmed	Miskin Ahmet Türkistan’da garip kaldı.
Anıŋ üçün Ḥaḳ Resūl(ġa) boldı ümmet	Onun için Hak Resul’a ümmet oldu.
İçmiş yémiş ni‘metleri ḳayġu miḫnet	İçmiş, yemiş, nimetleri kaygı mihnet.
Tenperestdin Ḥaḳ te‘ālā rıżā bolmas	Tembel ve üşengeçten Allah razı olmaz.

30. Hikmet (Ek 3-4)	**Günümüz Türkçesi**
Dịdārını ṭaleb ḳılıp yolġa kirgen	Yüzünü talep edip yola giren.
İmgeksiz murādıġa yetken bar mu	Emek göstermeden muradına ulaşan var mı?
İrādetlig pịr étekin muḥkem tutmay	Saygı değer pir eteğini sıkıca tutmadan,
Uşbu yollar ḫaṭarıdın ötken bar mu	İşte bu yollar tehlikesinden geçen var mı?
Allāh yādın étken ḳullar köŋül yarur	Allah'ı yâd eden kullar gönül yarar.
'Aşḳ otıġa köyüp pişip cānı érir[13]	Aşk ateşinde yanıp pişer, canı erir.
Ayā dostlar dāyim müdām zikrin aytıŋ	Ey dostlar! Onun zikrini her daim söyleyin.
Nefs havādın yanıp dergāh sarı ḳaytıŋ	Nefs-i hevadan dönüp dergaha doğru gelin.
Uşbu yolda renc ü belā miḥnet tartıŋ	İşte bu yolda sıkıntı, bela ve mihnet çekin.
Miḥnet tartmay dịdārını körgen bar m	Mihnet çekmeden yüzünü gören var mı?
Gül dek yüzin za'frān dek sarġaymayın	Gül gibi yüzünü safran gibi sarartmadan,
Maḳṣūdıġa yétmes 'āṣıḳ cān tartmayın	Âşık can çekişmeden amacına ulaşmaz.
Edhem ṣıfat māsavānı terk étmeyin	Edhem gibi mâsivâyı terk etmeden,
Manṣūr yaŋlıġ 'aşḳ dārıġa mingen bar mu	Mansur gibi aşk darına asılan var mı?
Ḫalḳnı da'vet ḳılġan Mūsā Hārūn ḳanı	Halkı davet eden Musa ve Harun nerede?
Serkeş ḳılıp gencni yıġgan Ḳārūn ḳanı	İtaatsizlik yapıp hazine toplayan Karun nerede?
'Aşḳ yolıda ötken Ferhād Mecnūn ḳanı	Aşk yolunda yürüyen Ferhat, Mecnun nerede?
Ötmey ḳalġan 'āṣıḳları bilgen bar mu	Geçmeden kalan aşıkları tanıyan var mı?
Ötmeyin hịçkim ḳalmas bildim imdi	Geçmeden kimse kalmaz, şimdi bildim.
Tövbe ḳılıp ḫażret sarı kéldim imdi	Tövbe edip hazrete doğru geldim şimdi.
Günāhımdın ḳorḳup saŋa kéldim imdi	Günahımdan korkup sana geldim şimdi.
Ḳan bolmay ṭarịḳatke kirgen bar mu	Mihnet çekmeden tarikata giren var mı?
Şiblị yaŋlıġ 'aşḳ otıġa köyüp pişip	Şiblî gibi aşk ateşinde yanıp pişip
'Aşḳ deryāsı içre kirip ḳaynap taşıp	Aşk denizi içine girip kaynayıp taşıp
Sır deyāsın kéçip fenā taġın aşıp	Sır denizini geçip fena dağını aşıp
Maḥbūb yüzin körüp ḫayrān ḳalġan bar mu	Sevgili yüzünü görüp hayran kalan var mı?
Ḳul Ḫāce Aḥmed ayġan sözüŋ barça gezāf	Kul Hoca Ahmet söylediğin sözlerin hepsi boş.
Ṭā'atıŋ yoḳ étkenleriŋ barçası lāf	İbadetin yok, ettiklerinin hepsi boş laf.
'Āṣıḳlarnıŋ āhı ḳāf tā ḳāf	Aşıkların âhı Kaf'tan Kaf'a.
Taḳlịd ḳılıp körüp anı bilgen bar mu	Taklit edip görüp onu bilen var mı?

46. Hikmet (Ek 5)	**Günümüz Türkçesi**
El-kezzābu lā ümmetị dédi resūl	Resul "yalancı benim ümmetimden değil" dedi.

Yalġançını resūl ümmet ḳılmas érmiş	Yalancıyı Resul ümmetinden saymaz imiş.
Yalġan sözni her kim aytıp ‘ādet ḳılsa	Yalan sözü herkes söyleyip ona alışırsa,
Ḳıyāmet kün resūl şefį‘ bolmas érmiş	Kıyamet günü Resul ona şefaatçi olmaz imiş.
Yalġançını münāfıḳ dép ḫaber bérdi	Yalancı münafıktır diye haber verdi.
Taḥḳįḳ bilıŋ ol ḫaberni iḍim aydı	Hakikati bilin o haberi Allah’ım dedi.
Münāfıḳ orını anda tamuġ boldı	Münafığın yeri orada cehennem oldu.
Düşman tutup Ḳahhār anı söymes érmiş	Kahreden Allah onu düşman bilip sevmez imiş.
Köp delįller s̱ābit boldı münāfıḳġa	Pek çok sebep münafığa ispatlandı.
Ḫayr kélmes münāfıḳdın şerdin özge	Münafiktan, kötülükten başka bir şey gelmez.
Tamuġ yanar kéçe kündüz münāfıḳġa	Cehennem gece gündüz münafık için yanar.
Münāfıḳlar hergiz diḍār körmes érmiş	Münafıklar asla yüzünü görmez imiş.
Ḥased yéban şām u seḥer aġu yutar	Haset yiyerek akşam sabah zehir yutar.
Fi‘l ü ḫuyı münāfıḳnı ittin beter[14]	Münafığın ameli ve huyu köpekten daha beter.
Behişt sarı münāfıḳlar barmas érmiş	Münafıklar Cennet’e doğru varmaz imiş.
Şek kéltürme bu ḥadiṣni taḥḳįḳ bilıŋ (bilgil)	Kuşkulanma, bu hadisi doğru bil.
Miskįn Aḥmed uşbu sözdin ‘ibret alġıl	Miskin Ahmet işte bu sözden ibret al.
Cān u dilıŋ Ḫaḳ zikrigа māyil ḳılġıl	Canını ve gönlünü Allah zikrine yönelt.
Yalġan sözdin heç yaḫşılıḳ kélmes érmiş	Yalan sözden hiç iyilik gelmez imiş.

Sonuç

Türk dili ve edebiyatında oldukça önemli bir yere sahip olan *Dîvân-ı Hikmet* sadece Orta Asya’da değil, bütün Türk dünyasında yüzyıllarca rağbet görmüş eserlerden biridir. Zamanın akışıyla *Dîvân-ı Hikmet*’e bazı yeni hikmetler eklense de bütün bu hikmetleri aynı çatı altında, yani Ahmet Yesevî’nin dünya görüşü doğrultusunda değerlendirmek mümkündür. Gerek Yesevî gerekse onun müritleri ve izinden yürüyenler tarafından yazılan bu hikmetler Türk tekke edebiyatının en önemli kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Dünyanın değişik kütüphanelerinde görülen *Dîvân-ı Hikmet* yazmaları bu eserin önemini açık bir şekilde göstermektedir. Yazmalar çeşitli coğrafyalarda ve farklı müstensihler tarafından istinsah edildiği için birbirinden az çok farklılıklar göstermektedir. *Dîvân-ı Hikmet*’in bilinen yazmalarının yanı sıra dünyanın dört bir köşesinde çeşitli kütüphane ve koleksiyonlarda hâlâ gün ışığına çıkmamış başka yazmaların da bulunabileceği kesin gibi gözükmektedir. Bu yazmalardaki yeni hikmetler bir araya getirildiğinde daha farklı ve daha hacimli bir *Dîvân-ı Hikmet* ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda İran Millî Kütüphanesi’nde *Dîvân-ı Hikmet*’in yeni bir yazması ve bu yazmada 16 yeni hikmetin bulunması (370 beyit) bu eserin gelecekte yayımlanacak baskıları için fayda sağlayabileceği düşünülmektedir. Diğer taraftan Yesevî’nin yüz bin hikmetten oluşan bir defterden söz ettiği veya *Mihmannâme-yi Buhara* gibi eserlerde yer alan bilgiler dikkate alındığında *Dîvân-ı Hikmet*’in eski nüshalarının günümüzdeki nüshalardan daha farklı olabileceği düşüncesini doğurmaktadır.

Notlar

[2] Kasas Suresi, 30. ayet.

[2] Kemal Eraslan, Taşkent nüshasının tahminen XVI. yüzyılda istinsah edildiğini kaydetmektedir (Eraslan, 1989: 160).

[3] 1693-94 yıllarında yazılmış olan bu nüshadan Fuat Köprülü bir kataloga dayanarak bahsetmiş; ancak nüshayı elde edemediğini de belirtmiştir (Köprülü, 1976: 121).

[4] Hikmetler bölümü bittikten sonra Farsça olarak (به اتمام رسید این کتاب بدست اسماعیل زمرآشام) "Bu kitap İsmail Zehrâşâm eliyle bitirilmiştir" yazılmıştır.

[5] Şems-i Asî, Hoca Ahmed Yesevî'nin takipçilerinden biridir. Hangi tarihte doğduğu ve öldüğü bilinmemektedir. Eserleri şunlardır: 1. *Vefat-name-i Hazret-i İbrahim*, 2. *Yetim-name*, 3. *Kıssa-ı Kudek-name*, 4. *Elif-name* ve 5. *Çeşitli mecmualardaki hikmetleri*. (Bakırcı, 2020: 31).

[6] Kul Şerif, Kazan Hanlığı döneminde yaşamış bir devlet adamı ve şairdi.

[7] Türkçe ve Farsça şiirler yazan Tebrizli Ebulhasan Râcî XIX. yüzyılda yaşamıştır.

[8] Meşreb, Çağatay Edebiyatının klasik sonrası devrinin şairlerindendir. Asıl adı Abdurrahim'dir. Ancak çoğunlukla Baba Rahim ya da Rahim Baba olarak tanınmaktadır. Meşreb, siirlerinde mahlas olarak; Meşreb, Meşreb-i Mehdî, Meşreb-i Kalender, Meşreb-i Asî, Meşreb-i Divane, Divane Meşreb, Tilbe Meşreb gibi isimleri kullanmıştır (Gedik, 2010: 2-3).

[9] Yayımlanan çalışmalarda *mena, mén-e* gibi biçimlerde okunan bu sözcük, İMK nüshasında şedde ile yazılarak *menna* (منّ) biçiminde görülmektedir.

[10] Bu dizeler HB, ZG ve MT'de "on yaş" için kullanılmıştır.

[11] Aynı dizeler *Fakrname*'de de görülmektedir (Eraslan, 2016: 38).

[12] Bu dizeler HB, ZG ve MT'de de görülmektedir. Ayrıca bu dizeler İMK nüshasında "on yaş" için de kullanılmıştır.

[13] Bu dizeden sonra iki dize yazılmamıştır.

[14] Bu dizeden bir sonraki dize eksiktir.

Kaynakça

Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi.* İstanbul: Kesit.

Bakırcı, F. (2020). Yesevi şairi Şems-i Asi'nin yetimnamesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, (70), 29-78.

Bice, H. (2020). *Dîvân-ı Hikmet*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Dehkhoda, A. A. (1993). *Loghatnâme* (*Sözlük*) Tahran: Tahran Üniversitesi.

Eckmann, J. (2017). *Çağatayca el kitabı*. (G. Karaağaç, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu.

Eraslan, K. (1993). *Dîvân-ı Hikmet'ten seçmeler*. Ankara: Kültür Başkanlığı.

Eraslan, K. (1989). Ahmed Yesevi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, (2), 159-161.

Eraslan, K. (2016). *Yesevî'nin Fakr-nâmesi.* Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.

Ercilasun, A. B. (2008). *Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lûgati't-Türk giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin.* Ankara: Türk Dil Kurumu.

Gedik, s. (2010). *Baba Rahim Meşreb'in kitab-ı mebde-i nur mesnevisi (İnceleme-Metin-Gramer-Dizin)*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Köprülü, F. (1976). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Moin, M. (2005). *Farhang-é Fārsî (Farsça sözlük)* Tahran: Rāh-i Roşd.

Oğuz, Ö. (2016). Ahmed Yesevi: Anlatılan hayat ve adına üretilen hikmet. *Millî Folklor*, (112)5-14.

Petek, E. ve Dağıstan S. (2017). Dîvân-ı Hikmet'in yeni bir nüshası Kökşetav nüshası. *Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi*, (43), 207-233.

Sotoudeh, M. (1355/1974). *Mihmannâme-yi Buhara.* Tahran: Bungâh-ı tercüme ve neşr-i kitâb.

Tatcı, M. vd. (2016). *Dîvân-ı hikmet*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.

Tulum, M. M. (2019). *Dîvân-ı hikmet*. İstanbul: Ketebe.

Tosun, N. ve Eraslan, K. (2019). *Hoca Ahmet Yesevî külliyâtı.* (Z. Güngör, Ed.) Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.

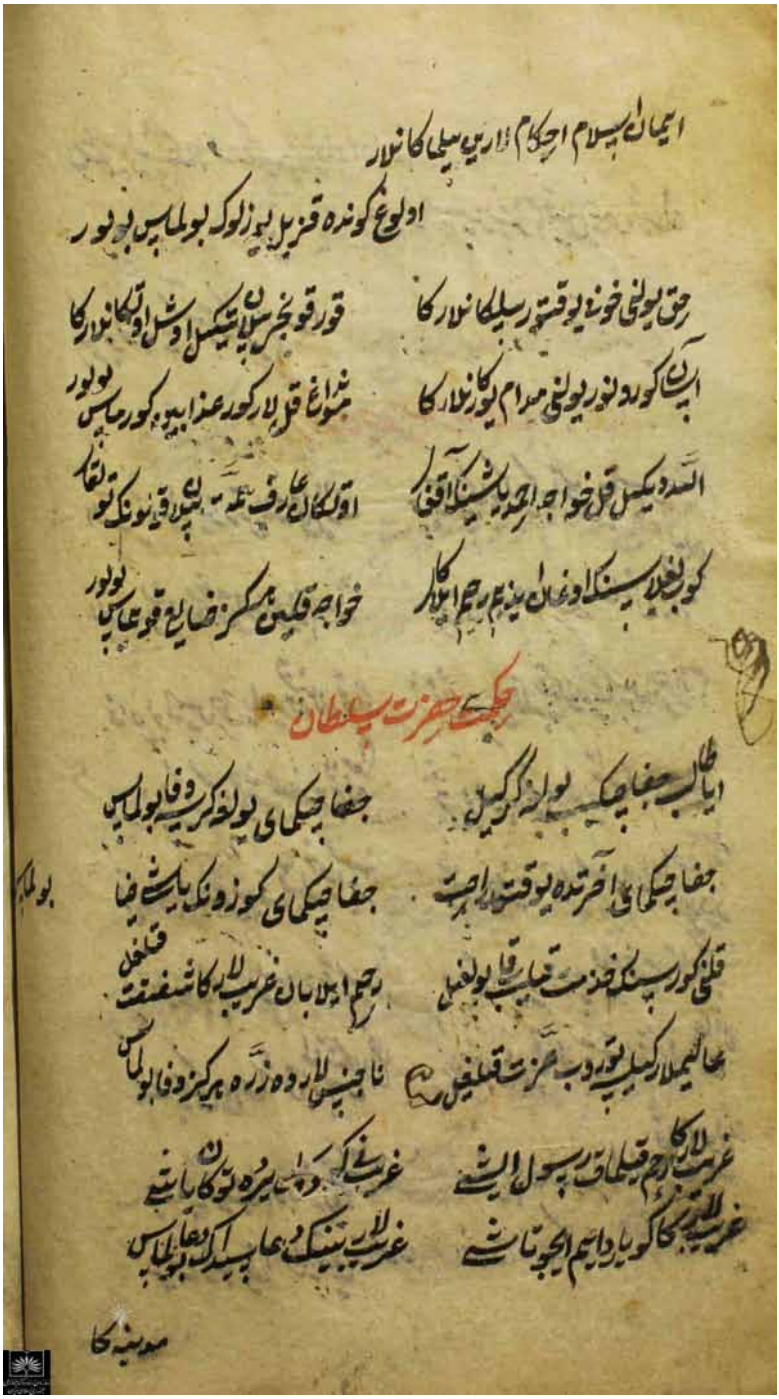
Tosun, N. (2013). Yeseviyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 43, 487-490.

Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim.

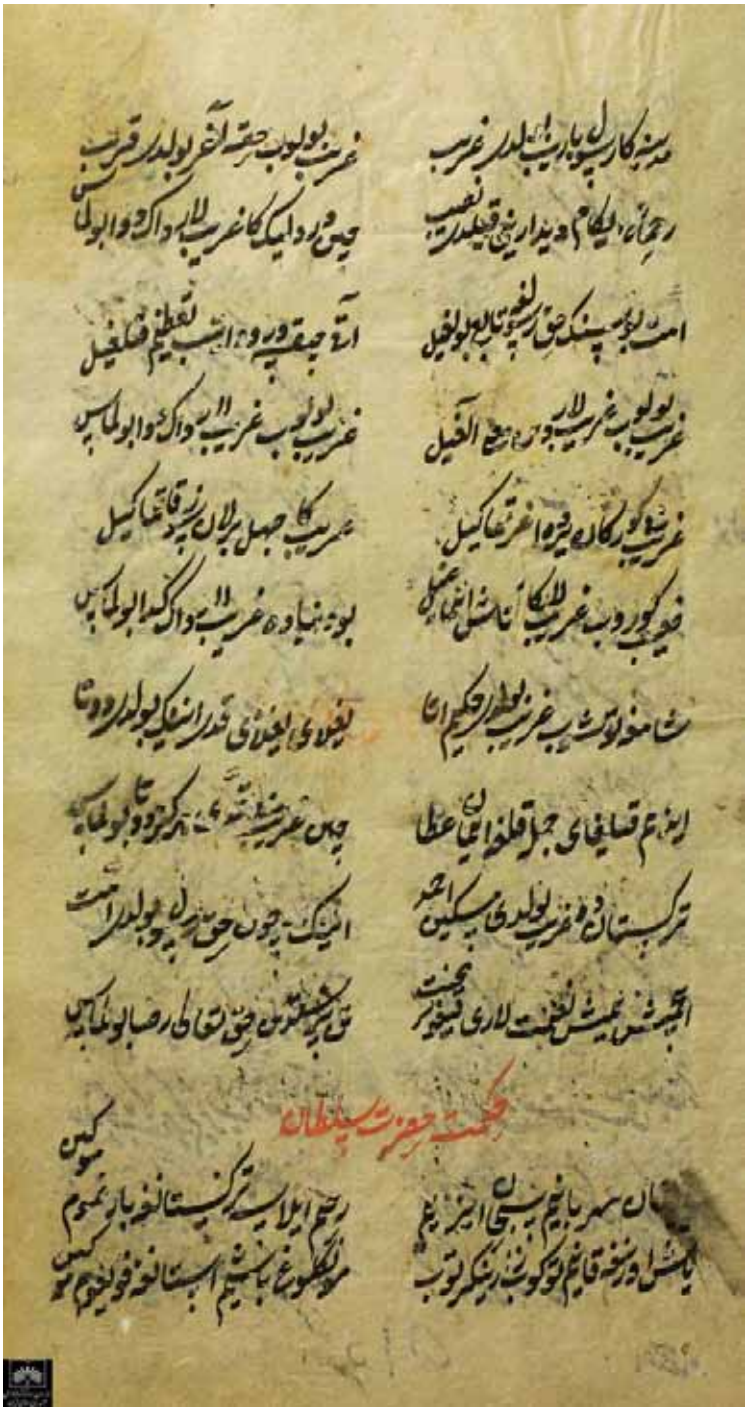
Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
(This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).

El yazmadan örnek sayfalar:

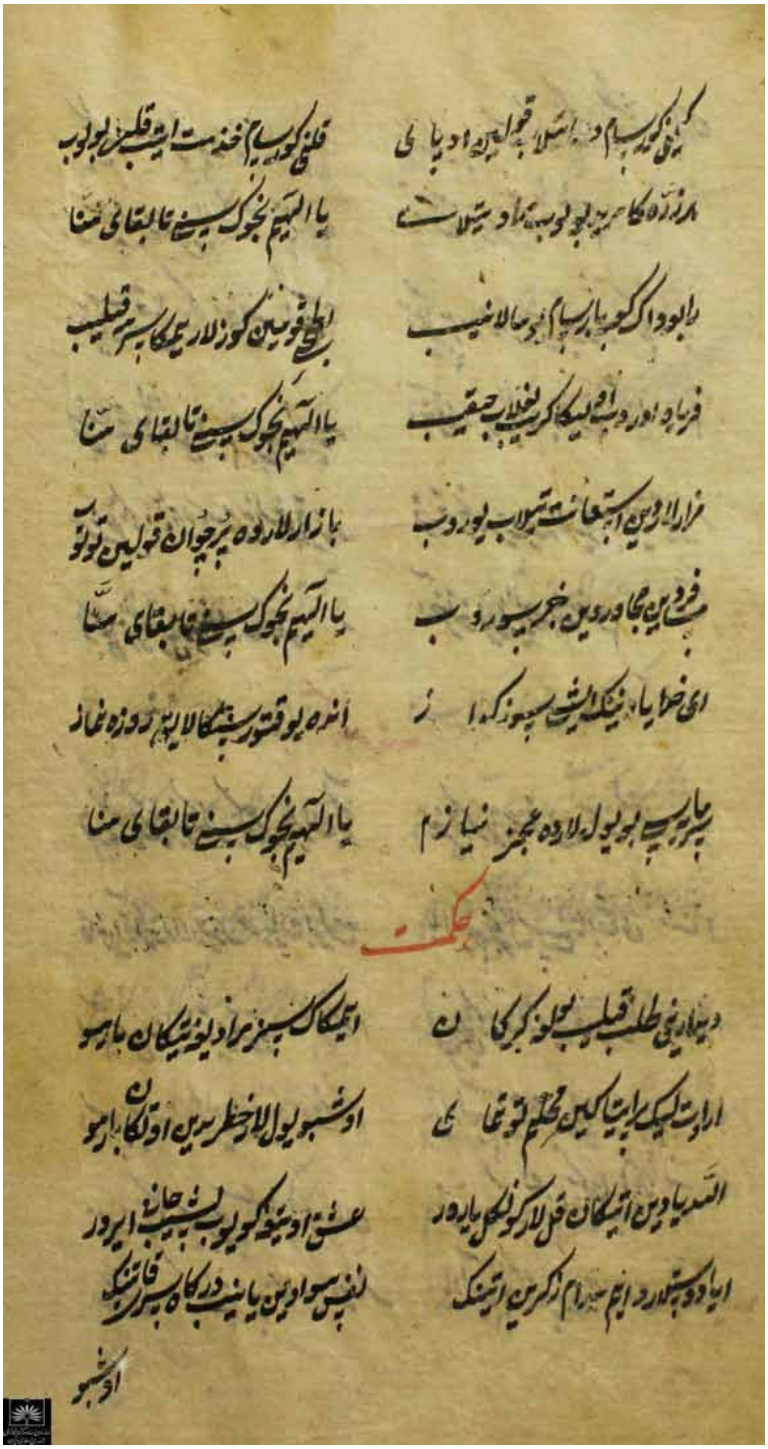
Ek 1 (El yazma: 42 Sayfa)

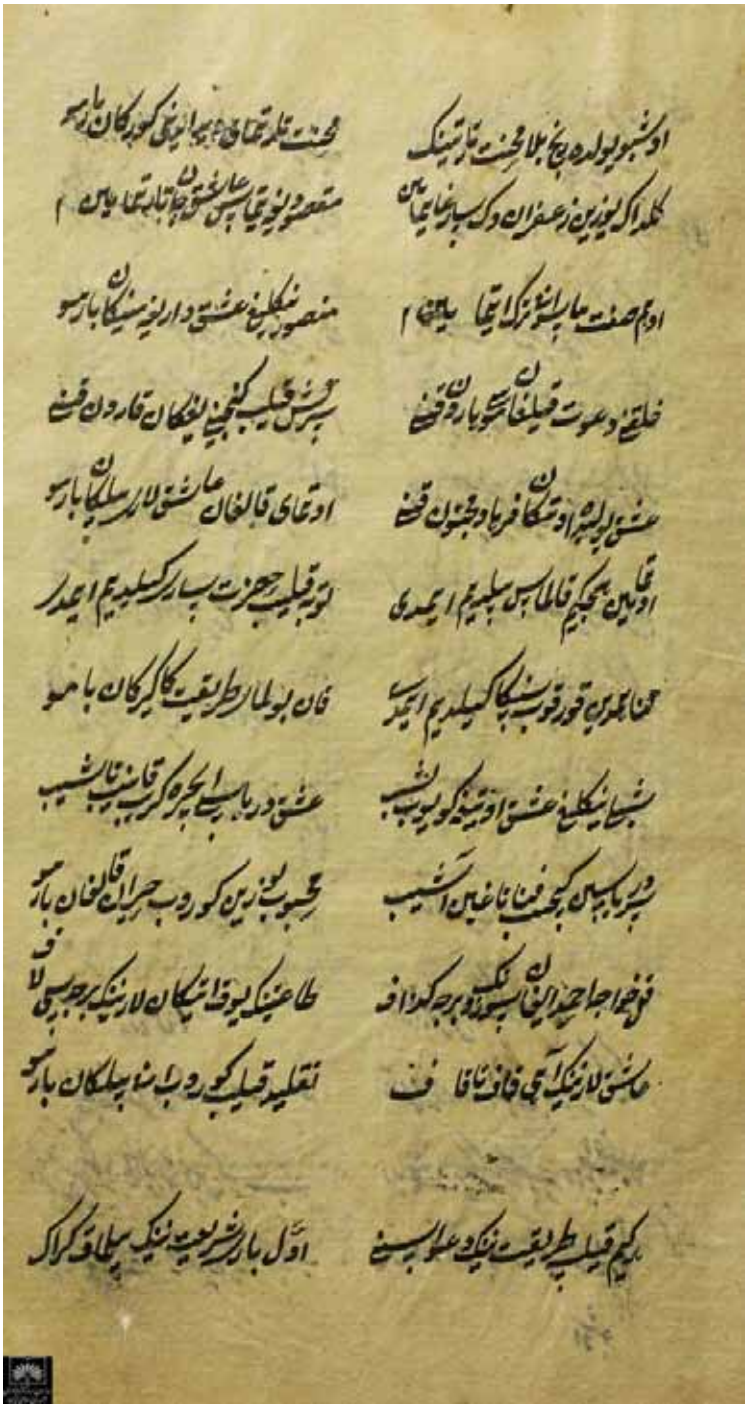
Ek 2 (El yazma 44.sayfa)

Ek 3 (76. Sayfa)

Ek 4 (77. Sayfa)

Ek 5 (99. Sayfa

